

Azərbaycan ədəbiyyatında elmi və bədii yaradıcılığı, həmçinin ictimai fəaliyyəti ilə özünəməxsus mövqeyi olan Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin Uşaqıqdan bəri gördüyü ictimai-siyasi hadisələr, böyüdüüyü naqis mühit onu cəlb etmiş, düşündürmüşdür. Müəllif gündəmin nəbzini tutan məqalələri, elmi və bədii əsərlərində dövrü üçün ən aktual məsələləri diqqətə çatdırmışdır.

Y.V.Çəmənzəminliyaradıcılığının tədqiqi nəticəsində yaşadığı dövr və mühit haqqında kifayət qədər məlumat öyrənmək olar. Xüsusilə, məqalələri və avtobiografik xarakterli "Həyatımın 20 ili" yaxud "Bir cavanın dəftəri" adlı yazılarında demək olar ki, çox mətləblər aydınlığı ilə əks olunmuşdur.

Azadlıq eşqi, vətən, millət təəssübü ilə çırpınan yazar əsərlərində dö-nə-dönə Azərbaycanın istiqlalıyyəti, keçmişindən bəhs etmişdir. Onun keçmiş işıq salan əsərlərindəki mövzular sadəcə tarixə maraq deyil, müasir həyatdakı ictimai-siyasi suallara cavab tapmaq ehtiyacından irəli gəlirdi.

Bəhs edəcəyim "Qızlar bulağı" əsəri də eyni ehtiyacdən yaranmış və müəllif özü onu tarixi roman adlandırmışdır. Tarixiləşdirən səbəb kimi proloqda adları çəkilən əsərlərə istinad edilməsi göstərilmişdir: burada 19 kitab adı çəkilir ki, çox güman bunlar müəllifin istifadə etdiyi mənbələrdir.

Repressiya illərinin romanı

Repressiyaya aparan əsərlərdən biri kimi dəyərləndirilən "Qızlar bulağı"nda əcdadın tarixini, hal-hazırkı mövqeyə necə, hansı yollarla gəldiyini anlatmağa çalışmış və bu amalı digər yazılarından başlayaraq təqib etmişdir. "Biz kimik", "Azərbaycan və azərbaycanlılar", "Biz kimik və nə istəyirik" məqalələri də həmin məqsədə xidmət etmişdir. Müəllif yazılarında "biz kimik, hansı millətə mənsubuq, tariximiz necədir, bu hala necə gəlmişik" kimi suallara cavab axtarmaqla sanki tarixi kimliyimizi sübut etməyə çalışırdı. Romanın əvvəlində oxuyuruq: "...qəbilənin tarixi onun-Cəməsbın törcümeyi-halından ibarətdir" ("Qızlar bulağı" romanı).Çəmənzəminli nəyə görə tarixi öyrənməyi bu qədər vacib hesab edirdi?! Yaşadığı dövrə nəzər salsaq görürük ki, Rusiyanın yeritdiyi müstəmləkəçilik siyasətinin əsasını təşkil edən müddəalardan biri Rusiyaya sədaqətli nümayəndələr yetişdirmək, insanları milli mənlə şüurundan məhrum etməkdir. Heç təsadüfi deyildir ki, XX əsrin 20-ci illəri ədəbiyyat tariximizdə sosialist-realizmi adlanmış və həmin mərhələdə milli köklərə söykənən nə vardisa, yasaq edilmişdir.Yeridilən siyasətin faciəvi nəticələrini ürək ağrısı ilə duyub dərk edən Yusif Vəzir bununla barışa bilmir və mənən əzab çəkirdi.

"Qızlar bulağı" romanında keçmişin müxtəlif qatlarında işıq salınmış, birbaşa,dolayı yolla Azərbaycanla əlaqəli məqamlar əks olunmuşdur. Həmin məqamlara diqqət edək: Midyalı Cəməsb, muğ, Muğan, artıvan, Suraqxana atəşgədəsi kimi adlar bilavasitə Azərbaycanla bağlıdır. Bunun ətraflı izahını müəllifin bir çox məqaləsində görə bilərik. "Tariximiz ətrafında" yazısında Azərbaycan adının etnoqrafiyası ilə bağlı üç nəzəriyyədən bəhs olunur ki, bunlardan biri də Azərbaycanın tarixi ərazisinin iki hissədən ibarət olması, bir hissəsinin Midiya adlandırılması, paytaxt şəhərlərindən digərinin Cəzə(Gəncə) adlandırılması yaxud müəllifin də tərəfdarı olduğu nəzəriyyəyə əsasən Azərbaycanın odlar yurdu, od məbədi olmasına, orada yaşayan moğ xalqının Kür sahillərindən Muğan çölünə gəl-

mələri və burada yurd salmalarına geniş aydınlıq gətirilmişdir. Əsərdə də bu adlarla rastlaşırıq: "Atam Muğan-

"Qızlar bulağı" romanında

dan gəlmə artıvan idi", "Cəzənin iqliminə alışmayıb qızdırmağa başlayır" və s.

Vətənin tarixindən, enişli-yoxuşlu taleyindən bəhs edən əsərdə ola bilməz ki, müstəqil dövlətin ilk rüseyminə toxunulmasın. Hələ ki, onun qurulmasında, ictimai-siyasi fəaliyyətində yaxından iştirak etmiş bir şəxsdən söhbət gedirsə. "Qızlar bulağı"nda oxuyuruq: "Günəş var ikən, ay var ikən, yeddi qardaş ulduz səyrişərkən göylərin əzəmətinə duyarkən Midiya səltənəti yerə hakim idi. Onun ordusunun qüvvətindən Babil titrəyir, Elam və Suz amana gəlir, iskit Dərbənddənaşağı ayaq basa bilmirdi. Bu ifadələr bizə yad deyil: ay, ulduzlu bayrağımız, aləmi lərzəyə gətirən qüvvətli ordumuz hər kəsə əyandır. Yaxud, "Serimedis adlı bir muğ Həmədanı əldə edərək səltənətə oturdu. Atəşlər yenidən parladı. Zərdüştilərin üzü gülməyə başladı...Serimedis hökmranlığı da uzun sürmədi" ("Qızlar bulağı" romanı) misraları heç şübhəsiz, cəmi 23 ay yaşayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə işarədir.

Dördüncü pillədəki qocanın əhvalatı da cümhuriyyət qurucularını xatırladır. Naramsin cümlələrini onu əməlləri ilə yaradan, əbədi ruh qazanan şəxsiyyətlərlə əlaqələndirmək mümkündür. "Bu gördüyünüz Abadan qəbilə də ruhların məhsuludur. Fərdlər ölər, əməlləri onların ruhlarını əbədi yaşadar".

Ardınca oxuyuruq: "Günəş altında heç bir şey baqi deyil! Yalnız mətanət və mübarizə baqidir!". Dəfələrlə devrilməsinə baxmayaraq bir çox qaynaqlarda qeyd olunan kimi desək, Simurq quşu kimi öz küllərindən yenidən doğulan Azərbaycan mətanəti, mübarizəsi ilə mövcud olmuşdur və bu gün də olmaqdadır.

Yaşamaq haqqı-mübarizə gücü

Y.V.Çəmənzəminli Şərqi qadının hüquqsuzluğu, Azərbaycan qadınının acı taleyi çox düşündürmüşdür. Bu mövzuda bir çox bədii və elmi əsərlər qələmə almışdır. "Qızlar bulağı" və bu mövzuda yazılmış məqalələrindəki paralelizmə baxaq: Romanda Cəməsb və bacısı Jinduqtun taleyi vasitəsilə köhnə adətlər, qadın hüquqsuzluğu, dini ehkamların müqəddəsliyini görürük. Bununla yanaşıÇoponun mühiti, gənclərə azad ailə qurmaq imkanının verilməsi ilə təzad yaradılmışdır.

"..arvadlarımızın hüquqsuzluğu, onların şəxsiyyətsiz bir para şey sanılmaqları hamıya məlumdur. Könülsüz ərə verilən müsəlman qızlarının özlərini öldürmələri, oda atmaları, yaxud xristianlığı qəbul etmələri ki, qəzetlərdə yazılır, bəs niyə bu biçarələrin səslərinə səs verən yoxdur?". Eyni motivi Jinduqtun taleyində görürük. Dini qaydalara əsasən qardaşına arvad olan biixtiyar qız son çarəni ölümdə tapır. Onun da səsinə səs verən yoxdur. "Sabah səssə ayıldım daxmaya meyit gətirmişdilər. Artıvanlar arasında atamı və Eyzədəsbi gördüm. Məni görçək hönkürtü ilə ağlaşdılar..qonşu-

muza sordum, qısa olaraq hadisəni anlatdı: gecə Eyzədəsbi yataqda qoyaraq çıxmış, gözləmişlər gəlməmiş. Səhər

Əsərin əvvəlində də müəllifin dinəyənəşməsi var. Deyərdim ki, bu münasibətin özəyində real hadisələr

durur. Y.V.Çəmənzəminliavtobiografiyası ilə tanışlıqdan sonra romanda belə bir eyniyyətədiqqət çəkir. Cəməsb nəsillənənlərinə görə artıvan olmalıydı. Onları dini təlim keçmək üçün məbədə çağırırlar və Cəməsb şahidi olduğu hadisələrdən sonra məbədə getməkdən imtina edir. "...halbuki, o, əllərini ac qurd kimi quzu buduna uzadandan bəri ürəyim ondan soyumuşdu" yaxud, "atəşgədə yanından keçərkən Şizi gördük. Hiddətlə yanaşib:

-Məbədə niyə gəlmirsən?,- sordu". Y.Vəzirin xatirələrində də oxşar əhvalat oxuyuruq. Atasının "niyə ağanın yanına getmirsen, səni çox xəbər alır" sualına "getmirəm, çünki mənəm boy-nuyogun və insafsız adamla işim yoxdur" deyər cavab verir. Bunlar da heç şübhə yoxdur ki, yazarın şahidi olduğu hadisələrlə əlaqədardır.

Qadağan olunmuşlar

"Şura Yazıcılarının Ümumittifaq Qurultayına" roman belə bir epigrafla başlayır.Əsər boyu da şura, qurultay təşkil etmək, qərar qəbul etmək kimi səhnələri ilə qarşılaşırıq. Xüsusilə, Nahura adlı bir qızın öz qəbiləsindən olan Murdadı sevməklə qəbilə qərarlarına qarşı çıxması, sabahı gün "şura çağırılıb, müzakirə edilməsi" hissələri xəyalımda XX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələri canlandırdı. Bir düşünün: necə ki, Sovet ideologiyasından deyil, Azərbaycandan, onun tarixindən yazan, bir növ "öz qəbiləsindən olanı" sevnələr şura qarşısında müzakirəyə çıxarılır, müxtəlif səbəblər gətirilməklə ya "parçalanma", ya "sürülmə", ya da "bağışlanma" qərarı alırdılar. Əsərdə də eyni motivi görmək mümkündür.

Daha sonra Murdadın fikirlərinə diqqət edək: "Yaradılış hissən nəşət edər. Hiss heç bir ağıl və məntiqə tabe olmadan dünyanın davamına səbəb olmuş və olur". Qəbilə qanununa görə insanlar hissə yox məntiqə əsaslanaraq özlərinə həyat qurmalydılar. Bu nizamı pozanlar isə cəzalanmalıydı. Eynilə Sovetlər dönməninin hissə yazanları məntiq cilovuna salmaq, ideologiyasından döndərmək istəyi kimi.

Yazarın bədiiilik arasında gizlətdiyi taleyüklü məqamlardan biri də şəxsi mənafeyə xidmət edən qərarlardır. Əvvəlki səhifələrdə müəyyən zaman aralığında milli kökə dayanan anlayışların yasaq olunduğundan bəhs etmişdik ki, bunlardan biri də musiqimiz və musiqi alətləridir. Romanda oxuyuruq:

Qopuz- Şair Milnir qopuz çalır, "Qopuzun ilahi səsi ruhumuza əks edərək bizdə həyəcanlı nəşələr doğurdu". Başqa bir məqamda musiqinin əhəmiyyəti qabardılaraq onun ağır əməyi yüngülləşdirmək üçün bina tikintisində, xəstələri müalicə məqsədilə xəstəxanalarda istifadəsindən danışılır.

(Davamı var)

Gülşən TELMANLI

Pillələrdə yaşayan gerçəklik

"Qoç" qəbiləsinə getməzdən əvvəl yeddi Xoruz məbəbində yeddi qocanın hekayəsi ilə tanış oluruq. Hər birinin dərin qatlarında gizli məna yatır. Pil-

